

“ABULFAYZZHON” DRAMASI ORQALI ABDURAUF FITRATNING GUMANISTIK G‘OYALARI

Narzulloeva Dilfuza Bahriddin qizi

shakhnarzoullayev@gmail.com

Buxoro davlat universiteti, xorijiy tillar fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Abdurauf Fitratning “Abulfayzzhon” dramasi orqali ilgari surilgan gumanistik g‘oyalari tahlil qilinadi. Fitrat tarixiy voqealarni badiiy talqin qilish orqali inson erkinligi, adolat, tenglik va xalq manfaatlariga sadoqat kabi tamoyillarni yuksak badiiy mahorat bilan ifodalagan. Asarda hukmdor va xalq munosabatlari, boshqaruvdagi kamchiliklar va davlat inqirozi orqali adibning insonparvarlik qarashlari ochib beriladi. Ushbu maqola Fitratning gumanistik yondashuvi va uning jadidchilik g‘oyalari bilan bog‘liqligini o‘rganishga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Insonparvarlik g‘oyalari, ichki va tashqi tahdidlar, ijtimoiy va falsafiy qarashlar, erkin va adolatli jamiyat.

Аннотация: В статье анализируются гуманистические идеи, выдвинутые Абдурауфом Фитратом в его драме «Абулфайзхан». Фитрат с большим художественным мастерством выразил такие принципы, как свобода человека, справедливость, равенство и преданность интересам народа, посредством художественной интерпретации исторических событий. В произведении раскрываются гуманистические взгляды писателя через взаимоотношения правителя и народа, недостатки управления, кризис государства. Статья посвящена изучению гуманистического подхода Фитрата и его связи с идеями джадидизма.

Ключевые слова: Гуманитарные идеалы, внутренние и внешние угрозы, социальные и философские взгляды, свободное и справедливое общество.

Abstract: The article analyzes the humanistic ideas put forward by Abdurauf Fitrat in his drama “Abulfayzkhan”. Fitrat expressed such principles as human freedom, justice, equality and devotion to the interests of the people with great artistic skill through the artistic interpretation of historical events. The work reveals the writer’s humanistic views through the relationship between the ruler and the people, the shortcomings of governance, and the crisis of the state. The article is devoted to the study of Fitrat’s humanistic approach and its connection with the ideas of Jadidism.

Keywords: Humanitarian ideals, internal and external threats, social and philosophical views, free and just society.

Abdurauf Fitrat o‘zbek milliy uyg‘onish davrining muhim shaxslaridan biri sifatida tanilgan. Uning 1886-yilda Buxoroda tug‘ilishi va o‘qimishli oilada tarbiyalanishi uning kelajagi uchun muhim omil bo‘ldi. Fitratning ta’lim olishi, avval eski maktabda, keyin esa Arab madrasasida davom etgani, uning bilim va madaniyatga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirdi. Fitratning otasi sarroflik kasbi bilan shug‘ullanganligi tufayli, u yoshligidan tijorat bilan bog‘liq sayohatlarni amalga oshirdi. Bu sayohatlar uning dunyoqarashini kengaytirib, turli xalqlar va madaniyatlar bilan tanishish imkonini berdi. 1909-yilda Istanbulda tahsil olish imkoniyatiga ega bo‘lishi, uning fikrlash doirasini yanada boyitdi. Fitrat ijodi davomida o‘zbek tilida adabiyot yaratishga katta hissa qo‘shdi. U nafaqat she’r va nasr yozgan, balki teatr san’atining rivojiga ham katta e’tibor qaratgan. Uning asarlari xalq tili va madaniyatini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

Fitratning adabiy asarlari, xususan, uning dramaturg sifatidagi faoliyati o‘z zamonida juda katta ahamiyatga ega bo‘ldi. 1916-1930-yillar oralig‘ida u o‘ndan ortiq drama yaratdi va bu asarlarning ko‘plab misollari uning ijodiy mahoratini va zamonaviylikni qamrab olganligini ko‘rsatadi. 1920-yillarda yozilgan “O‘g‘uzxon”,

“Chin sevish”, “Hind ixtilolchilari”, “Abulfayzxon” kabi dramalari nafaqat adabiyotda, balki jamiyatda ham muhim voqealar va g‘oyalarni aks ettiradi.

“Abulfayzxon” dramasida Fitrat insonparvarlik g‘oyalarini ilgari suradi. U tarixiy voqealar orqali jamiyatdagi adolatsizlik va hukmdorlarning xalq manfaatlarini unutishi kabi muammolarni ko‘rsatadi. Fitrat gumanizmni quyidagi jihatlar orqali yoritadi:

- Adolat va erkinlik – Asarda Abulfayzxon obrazi orqali hukmdorning xalq oldidagi mas’uliyati masalasi yoritiladi. Fitrat erkin va adolatli jamiyatni orzu qilib, hukmdorlarning xalq manfaatlariga xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi.

- Hukmdor va xalq munosabatlari – Fitrat dramada hukmdor va xalq o‘rtasidagi tafovutni keskin ko‘rsatadi. U xalqning istaklari va hukmdorning befarqligi jamiyat tanazzuliga sabab bo‘lishini ochib beradi.

- Tenglik va ma’rifat – Fitratning jadidchilik g‘oyalari bilan bog‘liq holda, “Abulfayzxon” dramasida xalqni ma’rifatga chorlovchi jihatlar mavjud. U jamiyatning rivojlanishi uchun ilm-ma’rifat muhim ekanligini targ‘ib qiladi.

- Ayollar huquqlari – Fitratning boshqa asarlarida bo‘lgani kabi, “Abulfayzxon” dramasida ham ayollar huquqlari masalasiga alohida e’tibor beriladi. Ayollarni jamiyatning faol a’zolari sifatida ko‘rsatish Fitrat gumanizmining asosiy yo‘nalishlaridan biridir.

Fitrat “Abulfayzxon” dramasida badiiy ifoda vositalaridan samarali foydalangan. Asarning asosiy badiiy xususiyatlaridan biri shundaki, dramaturg har bir qahramonning shaxsiy xususiyatlarini dialoglar vositasida ifodalaydi. Abulfayzxonning shubhalari, atrofidagi amaldorlarning ikkiyuzlamachiligi va xalqning noroziligi asardagi dialoglarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Fitrat dramaga keskin ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar orqali dinamizm bag‘ishlaydi. Hukmdor va xalq, ichki va tashqi tahdidlar, shaxsiy manfaat va davlat taqdiri orasidagi kurash asarning dramatik kuchini oshiradi. Fitrat dramatik asarida tarixiy realizmni saqlab qolgan holda, o‘z davri uchun dolzarb bo‘lgan g‘oyalarni ilgari suradi.

Demak, dramada Buxorodagi Ashtarxoniylar sulolasining oxirgi namoyandasi Abulfayzxon hokimiyatining tanazzuli va mang'itlar sulolasining hokimiyatga kelishi aks ettirilgan. Abulfayzxon taxtni egallagach, eng yaqin kishilaridan ham shubhalana boshladi, ko'pini hibsga olib, birin-ketin qatl etdi. O'tmishdagi bu tarixiy haqiqatni ko'rsatish orqali muallif zamonaviy dardlarni ko'tarib chiqdi. Uning asar asosiga joylagan asl niyati yashirin zulm va zo'ravonlik asosiga qurilgan, bu yo'lda istibdodning hech qanday manfurligidan qaytmaydigan tuzumni fosh etish edi. Bir jihatdan, tarixning qora va og'ir bir davri yorqin ko'rsatib berildi. Ikkinchi bir jihatdan, taxtning yangi egalari bilan birga, o'z yurtiga sotqinlik qilgan, yangi a'yonlar bilan og'iz-burun o'pishgan yerli amaldorlar ko'magida boshqarilayotgan yangi tuzum va yangi jamiyatning kirdikorlari ham ochib tashlandi. Xayol tilidan asar nihoyasida taxtga nisbatan aytilgan: «Eng qop-qora saodat-sensan» deyilgan fikr Rahimbiy timsolidagi xonga nisbatangina emas, ayni vaqtda, asar yozilgan davr jamiyatining arkoni davlatiga ham ishoradir. Xususan, Xayol tilidagi: «Tinchlik saqlamoq bahonasi bilan millionlarcha inson ko'masini chuqurdan chuqurga yumalatmog'ingning zamoni hanuzg'acha bitmadimi?» deyilgan fikrda Fitrat o'z zamonasiga nisbatan o'zining qarashlarini ochiq-oydin aytib ham yuboradi.

«Abulfayzxon» XVIII asr Buxoro hayotidan olib yozilgan, tarixiy haqiqat asosiga qurilgan birinchi tarixiy tragediyadir. Unda ilk bor o'zbek dramaturgiyasida Shekspirona teran tragik obrazlar yaratildi. U shu janrda jahon miqyosida tan olingan shoh asarlar qatoridan munosib o'rin ola bildi. Uning ahamiyati o'zbek xalqi tarixidagi muhim hodisa va tarixiy shaxslar qismati haqqoniy aks ettirilishidagina emas. Zo'ravonlik va shafqatsizlik mohiyati, zulm va istibdod asosiga qurilgan hokimiyatning barbod bo'lishi, ezgulikning zavoli, uvoli va kamolidagi mangu muammolarning go'zal badiiy talqinida namoyon bo'luvchi fazilatlar bu asarni zamon va makonga bo'ysunmas ravishda e'tiborli va qimmatli qila oldi. Yuksak mahorat bilan yozilgan drama muallifning san'atkor, millatparvar, vatanparvar sifatidagi siymosini uyg'unlashtirdi.

“Abulfayzxon” (1924) Fitrat adabiy-badiiy ijodining cho‘qqisi hisoblanadi. Dramaga tarixiy shaxs – Ashtarxoniylar sulolasining oxirgi (XVI-XVII) xoni Abulfayzxonning xonlik davri bilan bog‘liq voqealar tizimi asos qilib olingan. Pyesaning g‘oyaviy yo‘nalishi feodal tuzum sharoitidagi o‘zaro qirg‘inlarni qoralash, xonlik tuzumining vahshiyona mohiyatini fosh etishdan iboratdir. Dramatik konflikt xon saroyidagi beklar, ulamolar, amaldorlar o‘rtasidagi tortishuv, ayovsiz kurash asosida rivojlanib bordi. «Abulfayzxon» tragediyasi nainki dramaturgiyamiz, balki umuman XX asr o‘zbek adabivotining «O‘tkan kunlar», «Kecha va kunduz», «Navoiy» singari mangu zavol bilmas namunalari qatoridan joy oldi. Fitrat asarlari o‘zidan keyingi adiblar uchun mahorat maktabi bo‘lib qoldi. Bu rang-barang merosda Fitratning adabiyotshunoslik, tilshunoslik, san‘atshunoslik va siyosatshunoslikka bag‘ishlangan tadqiqot va maqolalari salmoqli o‘rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Abdurauf Fitratning “Abulfayzxon” dramasi tarixiy voqealarni badiiy talqin qilish bilan birga, muhim ijtimoiy-siyosiy va falsafiy masalalarni ham yoritadi. Asarda ilgari surilgan gumanistik g‘oyalar inson huquqlari, adolat, tenglik va erkinlik tamoyillariga asoslangan bo‘lib, ular milliy uyg‘onish g‘oyalarining ajralmas qismi hisoblanadi. Fitrat bu drama orqali hukmdor va xalq munosabatlaridagi murakkab jihatlarni ochib berib, jamiyatni adolat va ma‘rifat sari yetaklashga intilgan. Dramada xalq va hukmdor o‘rtasidagi tafovut, ma‘rifatsizlikning oqibatlari va beparvolik natijasida yuzaga kelgan inqiroz jarayonlari yorqin tasvirlangan. Fitrat gumanistik yondashuvi orqali shaxsiy manfaat ustun qo‘yilgan joyda ijtimoiy tanazzul muqarrar ekanligini ko‘rsatib, xalqning ma‘rifatli va ogoh bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, Fitrat “Abulfayzxon” dramasi orqali ayollar huquqlari va jamiyatdagi o‘rnini ham yuksak darajada ko‘rsatadi. Uning gumanistik qarashlari ayollarni faqatgina oilaviy muhit doirasida emas, balki jamiyatning faol a‘zolari sifatida ham tasvirlash bilan namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, “Abulfayzxon” dramasi Fitratning nafaqat tarixiy yondashuvini, balki ijtimoiy va falsafiy qarashlarini ham aks ettiruvchi muhim asar sifatida e’tirof etilishi mumkin. Ushbu asar orqali Fitrat xalqni ogohlikka, adolat uchun kurashga, ilm-ma’rifat bilan oldinga siljishga chaqirgan. Shu jihatdan, “Abulfayzxon” dramasi Fitratning gumanistik g’oyalarining yorqin namunasi sifatida o‘zbek adabiyoti va ma’naviy merosida muhim o‘rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Isomiddinov Y. (2023). «Abdurauf Fitrat ma’naviy merosining iqtisodiy va ijtimoiy mohiyati». Sustainable economic development of regions: international and national concepts - International scientific - practical conference. P 970 - 978
2. Safarova M. «Abdurauf Fitratning maorifi va ma’rifatini rivojlantirish borasidagi hatti harakatlari». Innovative developments and research in education. P 33-36.
3. Keldiyeva Sh. Madolimova R. «Abdurauf Fitratning jadidchilik harakatidagi roli va uning milliy uyg‘onishga qo‘shgan hissasi». Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali ISSN: 2181-2624. P 181-182.
4. Azimova N. «Fitratning Sharq siyosati asari». Golden brain ISSN: 2181-4120. P 196-201.
5. Boltaboeva H. «Fitratning xorijiy publisistikasida ijtimoiy-siyosiy masalalarining aks etishi». Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences ISSN 2181-1784. P 130-139.